

Skolindustrin

Hur mångfald blev enfald

Författare: Kent Werne

© Landsorganisationen i Sverige 2018

Omslagsfoto: Lars Forsstedt

Grafisk form: LO

Produktion och tryck: Bantorget Grafiska AB, Stockholm 2018

ISBN 978-91-566-3292-1

LO 18.01 500

Innehåll

Förord	5
Sammanfattning	6
Inledning: Vision och verklighet	8
1. Vinstdrift och koncentration	9
1.1 Allt fler elever i friskolor.....	9
1.2 Vinstdrivande bolag dominerar.....	9
1.3 Stora koncerner tar över.....	11
1.4 Academedia överlägset störst.....	12
1.5 Minskad mångfald.....	13
2. Olycksfall i arbetet?	15
2.1 Eftertankens kränka blekhet.....	15
2.2 I Milton Friedmans anda.....	16
2.3 Pyslingen och vinstintresset.....	17
2.4 Konkurrens och marknadsanpassning.....	18
2.5 Kapitalet släpps in i välfärden.....	19
3. Skolindustrin växer fram	20
3.1 Entreprenörer ser en affärsschans.....	20
3.2 Större och större koncerner.....	21
3.3 Riskkapitalbolagen kliver in.....	22
3.4 Skolkoncerner på börsen.....	23
4. Så lönsam är skolindustrin	24
4.1 De fem största tjänade 1 miljard.....	24
4.2 Ett lönsamhetsmål på 7–8 procent.....	25
4.3 Färre och sämre betalda lärare i friskolor.....	25
4.4 Lägst lärartäthet i koncernskolorna.....	26
4.5 Många elever med högutbildade föräldrar.....	27
4.6 Pengar till vinst istället för lärare.....	28
5. Vinstjakten hotar mångfalden	29
5.1 En kapitalistisk logik.....	29
5.2 Vinsten som drivkraft.....	30
5.3 Vinstjakten ett hot de idéburna.....	30
5.4 Mångfald utan vinstintresse.....	31

Förord

DEN VIKTIGASTE POLITISKA FRÅGAN för LO är att öka tryggheten för vanligt folk. Därför reagerar vi när skattepengar som ska gå till välfärd istället försvinner till skatteparadis. Skolan är ett sådant exempel. Sedan 90-talet har Sverige som enda land i världen tillåtit privata ägare att plocka ut obegränsade vinster ur skattefinansierade skolor. Privata företag kan öka sina vinster genom att locka till sig de "lättaste" eleverna och spara på personal, lokaler och utrustning. Samtidigt har skolresultaten sjunkit och klyftorna mellan elever ökat.

En stor majoritet av LOs medlemmar och av svenska folket vill se ett stopp för vinstjakten. Regeringen har lyssnat och har nu presenterat ett sådant förslag. Detta har fått alliansen och Sverigedemokraterna, påhejade av Svenskt Näringsliv, att måla upp rena skräckscenarier över vad som skulle hända om vinsterna begränsas. Valfriheten sägs försvinna, med nedlagda skolor och minskad mångfald som följd.

Men stämmer det? Och är det verkligen valfrihet och mångfald som präglar svensk skola? Har vi fått den ökning av ideella aktörer och den mångfald som utlovades när den moderatledda regeringen 1992 inledde vad de kallade "valfrihetsrevolutionen" i skolan?

Det har vi låtit journalisten Kent Werne undersöka i den här rapporten. Vi hoppas att hans ambitiösa genomgång ska vara till nytta för alla som är engagerade i det fackliga och politiska arbetet för en skola präglad av såväl kunskap och jämlikhet som verklig mångfald.

Therese Guovelin

LOs vice ordförande

Sammanfattning

DET HÄVDAS OFTA att en vinstbegränsning hotar mångfalden och valfriheten i skolan. I den här rapporten visar vi att det tvärtom är vinstdriften som undergräver mångfalden, eftersom den leder till koncentration och oligopol.

När friskolereformen genomfördes i början av 1990-talet talades det främst om att ge föräldrakooperativ och idéburna aktörer en chans. Men på dagens skolmarknad är dessa alternativ marginaliserade. De flesta friskolor drivs i vinstintresse. 2016 gick tre fjärdedelar av friskolepengarna till vinstdrivande aktiebolag, jämfört med hälften för 15 år sedan.

Vid millennieskiftet var även vinstdrivande skolbolag förhållandevis små, men sedan dess har ett fåtal stora koncerner växt fram, främst genom sammanslagningar och uppköp. Vi har sett en ökad koncentration.

De fem största koncernerna omsatte nästan 13 miljarder skattekrönor 2016, en tredjedel av alla friskolepengar. Över 100 000 elever går i deras skolor, nästan tre gånger fler än för tio år sedan. Mer än hälften av alla elever i fristående gymnasier går numera i skolor som tillhör de tio största koncernerna.

Överlägset störst är Academedia, med en omsättning på 7,8 miljarder i Sverige förra året. I koncernens 369 svenska förskolor, grundskolor och gymnasieskolor går fler än 60 000 elever. Man kontrollerar en femtedel av hela friskolesektorn och omsätter nästan lika mycket som alla stiftelser och föreningar tillsammans. På gymnasiesidan går nu nästan fyra av tio friskoleelever i Academedias skolor.

Academedias omsättning har tiodubblats sedan 2007. Elevantalet har nästan sexdubblats. Bakom den exceptionella tillväxten ligger en rad uppköp av mindre skolbolag och andra skolkoncerner. På senare år har två större konkurrenter, Pysslingen och Vindora (Praktiska gymnasierna), till exempel köpts upp. Man har också expanderat utomlands genom att förvärva den norska förskolekedjan Espira. De uppköpta bolagen och koncernerna finns kvar som olika varumärken i Academediakoncernen, vilket ger sken av en fortsatt mångfald.

Skolkoncernerna är också vinstmaskiner. 2016 gjorde de fem största ett samlat rörelseresultat efter avskrivningar på närmare en miljard (965 miljoner) – fem gånger mer än för tio år sedan. Mest tjänade Academedia, med ett rörelseresultat i Sverige på 540 miljoner. Internationella Engelska Skolan var dock den mest lönsamma sett till rörelsemarginalen, 10 procent. Det innebär att var tionde skattekrona gick till annat än verksamheten.

Rörelsemarginalerna, och ytterst vinsterna, skapas genom stordrift och strömlinjeformning, men framförallt genom lägre lärartäthet. Koncernernas skolor har avsevärt fler elever per lärare än kommunala skolor, men också fler än friskolor generellt. Samtidigt har koncernskolorna en större andel barn med högutbildade föräldrar, vilket gör det möjligt att driva verksamheten med färre lärare.

Det hävdas ofta att vinsterna återinvesteras i verksamheten. Mycket har dock gått till att köpa mindre skolbolag och koncerner, och till att betala räntor på uppköpslån. Expansionen, och koncentrationen, har därmed finansierats med skattemedel.

Koncentrationen har drivits på av riskkapitalbolag med "konsolidering" som affärsidé. Genom belånade uppköp tar de ofta över företag i branscher där vinstmöjligheterna är goda och säkra. De använder "kassaflödet" till att förvärva fler företag och bygga större koncerner, som sedan säljs med relativt hög avkastning efter några år. Det kapital som satsats i skolsektorn har mestadels gått till den typen av uppköp, och har alltså hamnat i fickan på de tidigare ägarna, som i flera fall har blivit mångmiljonärer. Idag är de största koncernerna börsnoterade, och målet är fortsatt konsolidering av marknaden.

Denna storskaliga och vinstdrivna skolindustri rimmar dåligt med den småskaliga mångfald av friskolor som målades upp i början av 1990-talet, när friskolereformen genomfördes. Utvecklingen låg dock i korten från början, eftersom vinstintresset gavs fritt tillträde. En skattefinansierad marknad med obegränsade vinstmöjligheter, och med frihet att köpa och sälja skolor, styrs av en kapitalistisk logik där stor äter liten och koncentrationen tilltar. Mindre skolföretag och framförallt idéburna alternativ trängs samtidigt tillbaka. Därför hotar vinstdriften också mångfalden, och i slutändan den reella valfriheten.

Att mångfald och valfrihet är möjlig utan vinstintresse är uppenbart om man tittar på andra länder, där skattefinansierade friskolor inte alls är ovanligt. Sverige är dock unikt i den bemärkelsen att skattefinansierade skolor tillåts dela ut vinst till ägarna. En vinstreglering skulle alltså knappast hota mångfalden, utan borde istället kunna ge större utrymme till friskolor som inte har vinsten som drivkraft.

Inledning: Vision och verklighet

FRISKOLEREFORMEN 1992 var en del av den borgerliga regeringens ”valfrihetsrevolution i välfärdspolitiken”.¹ Det uttalade och överordnade målet var ökad valfrihet för elever och föräldrar, vilket enligt regeringen förutsatte en mångfald av driftsformer och pedagogiska inriktningar. Och i en proposition visualiserade skolminister Beatrice Ask den nya mångfalden:

”Flertalet av de fristående skolor som finns i dag har startats för att de arbetar med en viss pedagogik eller har en konfessionell inriktning. Den nu förestående reformen kommer med stor säkerhet att öka antalet skolor med sådana inriktningar. Men jag hyser också en förhoppning att reformen skall starta en utveckling även av fristående skolor med andra profiler. Det kan handla om föräldrakooperativ, speciella ämnesprofiler eller nedläggningshotade glesbygdsskolor som kan få en ny chans under nytt huvudmannaskap.”²

I årtal hade debatten kretsat kring just en nedläggningshotad glesbygdsskola, nämligen Drevdagens skola i Dalarna. Sedan 1970-talet hade föräldrarna protesterat mot kommunens planer på att lägga ner skolan. Till slut, 1989, gavs föräldrarna möjlighet att driva en friskola på försök, i form av en skattefinansierad stiftelse.³

För friskoleentusiaster blev Drevdagen en symbol för kampen mot det ”offentliga skolmonopolet”. Ja, mer än så. Tillsammans med Montessori- och Waldorfskolor blev Drevdagen själva sinnebilden av en friskola. Det småskaliga, kooperativa och idéburna. Det nydanande initiativet som kom underifrån, från engagerade föräldrar och pedagoger. Och det var främst den typen av alternativ som antogs blomstra i det nya skolsystemet.⁴

Så blev det också till en början. De flesta friskolor som startades i början av 1990-talet ägdes av föreningar och stiftelser, och en enskild huvudman drev som regel inte mer än en skola. Men ganska snart sattes andra krafter i rörelse, och med tiden förändrades friskolelandskapet. Blev mer kommersiellt, med fler vinstdrivande aktiebolagsskolor, växande kedjor och så småningom riskkapitalägda och börsnoterade skolkoncerner.

2007 tvingades till sist Drevdagens skola stänga ner på grund av alltför få elever.⁵ Vid samma tid klev utländska och svenska riskkapitalbolag in på den skattefinansierad marknaden – och formade en skolindustri som står i bjärt kontrast till den framtidsbild Beatrice Ask målade upp för 25 år sedan.

1 Carl Bildts regeringsförklaring 1991.

2 Proposition 1991/92:95, *Valfrihet och fristående skolor*.

3 ”Han är arkitekten bakom friskolan”, *Fokus* 2010-08-30.

4 Proposition 1991/92:230, *Valfrihet i skolan*.

5 ”En lång kamp är över – Drevdagens skola lägger ner”, *SVT*, 2007-05-29.

1. Vinstdrift och koncentration

1.1 Allt fler elever i friskolor

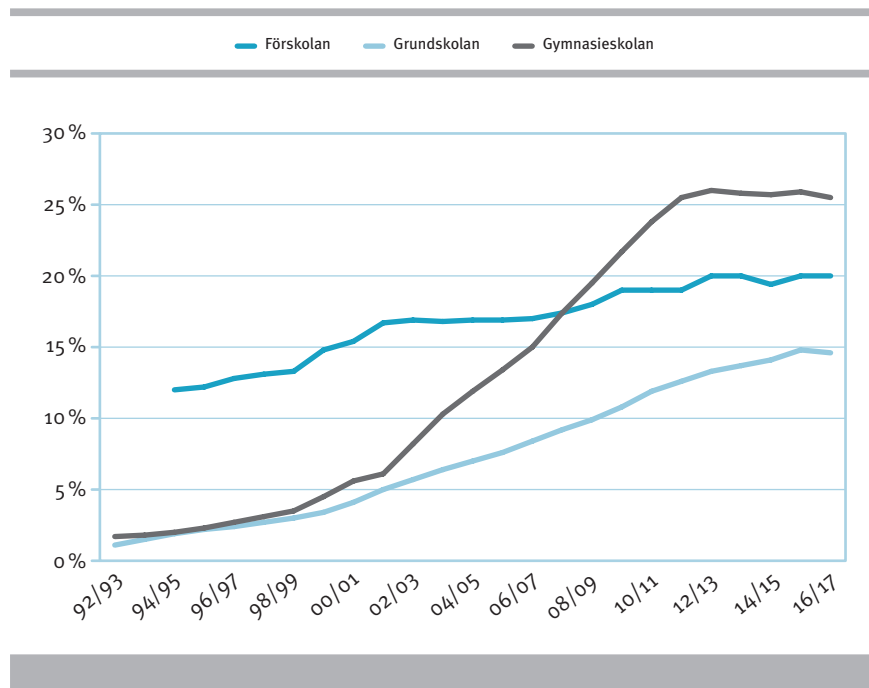
Under 1990-talet ökade antalet och andelen elever i fristående grundskolor och gymnasieskolor rätt långsamt. Åren strax innan millennieskiftet gick bara 3–4 procent av landets elever i friskolor. Men sedan tog det fart, särskilt på gymnasiesidan, där andelen ökade med mer än 15 procentenheter på tio år. De senaste åren har andelen inom gymnasieskolan stabiliserats på strax över 25 procent, samtidigt som andelen har fortsatt öka inom grundskolan.⁶

Utvecklingen inom förskolan har följt ett något annat mönster. Redan under 1990-talet fanns mer än 10 procent av barnen i fristående förskolor. Sedan dess har dock andelen nästan fördubblats.⁷

Läsåret 2016/17 hade andelen ökat till 20 procent i förskolan, 14,6 procent i grundskolan, och 26 procent i gymnasieskolan. Sett till alla skolformer var andelen 18 procent.

Läsåret 2016/17 gick drygt 350 000 barn och ungdomar i fristående förskolor (100 000), grundskolor (162 000) och gymnasieskolor (88 000).

Diagram 1.1 Andel elever i friskolor Procent

Källa: Skolverket.

6 Skolverkets databas SIRIS.

7 Skolverkets databas för jämförelsetal. Siffrorna gäller för förskolan. Andelen är något lägre för fritidshem (5 procent 1997 och 12,2 procent 2016).

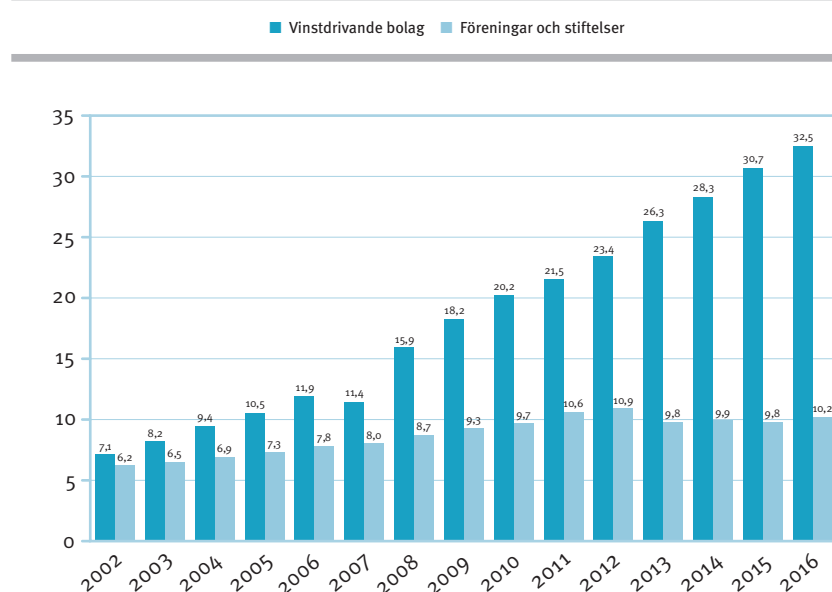
1.2 Vinstdrivande bolag dominerar

De pengar som går till friskolor redovisas som ”köp av verksamhet” i kommunernas verksamhetsindelade bokslut. Totalt köpte kommunerna pedagogisk verksamhet (barnomsorg, skola och vuxenutbildning) från privata aktörer för 42,7 skattemiljarder 2016, nästan fem gånger mer än vid millennieskiftet.⁸

En driftsform stod dock för hela ökningen. Medan icke vinstdrivande föreningar och stiftelser representerar en närmast konstant andel på omkring 4 procent av kommunernas kostnader för pedagogisk verksamhet mellan 2002 och 2016, ökade de vinstdrivande aktiebolagens andel från 4,6 till 12,4 procent.⁹

Den inbördes fördelningen mellan vinstdrivande och icke vinstdrivande aktörer har förändrats rejält: 2002 gick 53 procent, alltså något mer än hälften, av friskolepengarna till vinstdrivande bolag. 2016 var andelen 76 procent, eller tre fjärdedelar. Andelen vinstdrivande var avsevärt större inom gymnasieskolan (88 procent), än inom förskolan (70 procent) och grundskolan (74 procent).¹⁰

Diagram 1.2 Kommunernas köp av barnomsorg och utbildning Miljarder kr

Källa: SCB.

Inom gymnasieskolan fick de vinstdrivande bolagen tidigt överhanden. Inom förskolan och grundskolan spelade föreningar och stiftelser länge en större roll, men på senare år har de tappat mycket mark till de vinstdrivande bolagen. Inom förskolan och grundskolan fick vinstdrivande bolag dubbelt så mycket skattepengar 2016 jämfört med 2011, samtidigt som föreningarnas och stiftelsernas gemensamma penningpåse faktiskt minskade.¹¹

8 SCB, "Verksamhetsindelad statistik för kommuner", tabell i statistikdatabasen.

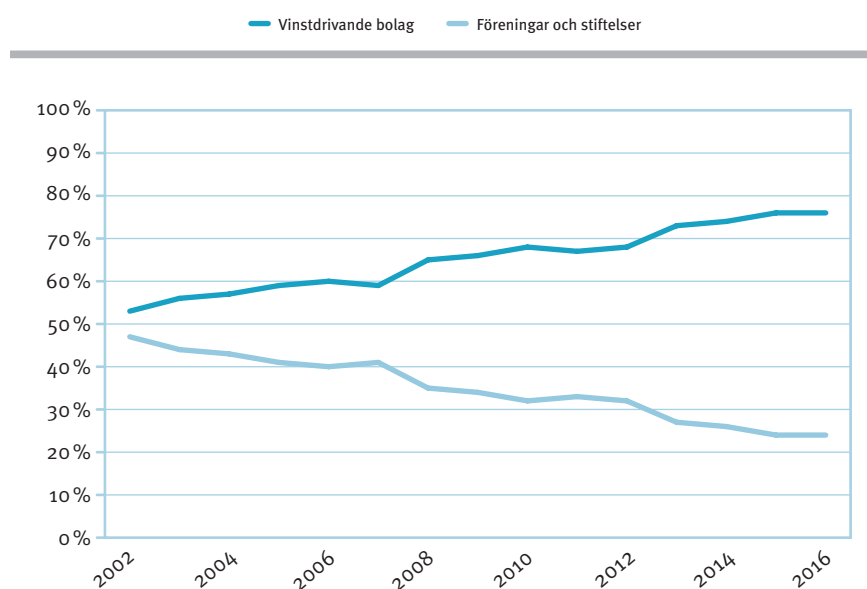
9 SCB, "Verksamhetsindelad statistik för kommuner", egen beräkning.

10 SCB, "Verksamhetsindelad statistik för kommuner", egen beräkning.

11 SCB, "Verksamhetsindelad statistik för kommuner", tabell i statistikdatabasen.

Även sett till antalet skolor och elever dominerar de vinstdrivande aktörerna. 2016 drevs 61 procent av alla fristående grundskolor och 87 procent av alla fristående gymnasier av vinstdrivande bolag. 10 procent av landets grundskoleelever och 22 procent av alla gymnasieelever gick i dessa skolor.¹²

Diagram 1.3 Kommunernas köp av barnomsorg och utbildning Andel

Källa: SCB.

1.3 Stora koncerner tar över

Man kan se en tydlig koncentration till ett fåtal aktörer som driver flera skolor. Eller som Skolverket sammanfattar utvecklingen: "Både tillväxten av antalet fristående skolor och antalet elever i fristående skolor har varit särskilt kraftig för aktiebolag och stora koncerner som är verksamma inom skolväsendet."¹³

Skolverkets kartläggning visar att ungefär en fjärdedel av alla elever i fristående grundskolor och mer än hälften av alla elever i fristående gymnasier går i skolor som tillhör någon av de tio största koncernerna. Siffrorna gäller för 2013, och koncentrationen kan antas ha förstärkts sedan dess.¹⁴

För att få en tydligare bild av förändringen har vi sammanställt de fem största skolkoncernernas omsättning under det senaste decenniet (2007–2016). 2016 var de fem största koncernerna Academedia, Internationella Engelska Skolan, Thoréngruppen, Kunskapsskolan, och Vindora (Praktiska).¹⁵

¹² Ekonomifakta, "Friskolor i aktiebolagsform."

¹³ Skolverket, Privata aktörer inom förskola och skola, 2014.

¹⁴ Skolverket, Privata aktörer inom förskola och skola, 2014.

¹⁵ Koncernernas årsredovisningar. Det handlar inte om samma koncerner över tid. 2007 var de fem största koncernerna i tur och ordning Ultra Education (John Bauer-gymnasierna), Anew Learning, Pysslingen, Academedia och Kunskapsskolan. Hösten 2017 köptes Vindora, med Praktiska gymnasier, av Academedia. Därmed revideras topplistan igen.

Tabell 1.1 De fem största skolkoncernerna

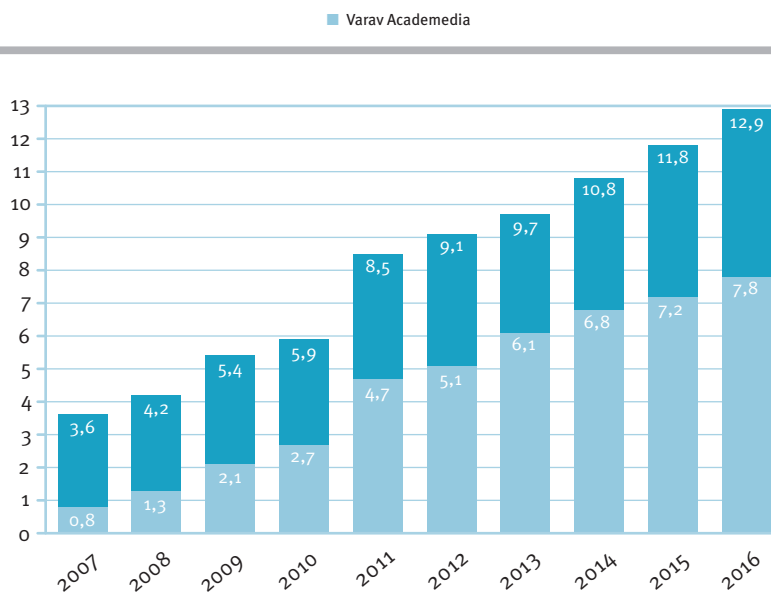
Skolkoncern	Omsättning 2016	Elever	Anställda	Skolor
Academedi	7 795 000 000 kr	56 775	8 353	333
Internationella Engelska Skolan	2 043 000 000 kr	21 400	2 129	34
Thorénggruppen	1 226 000 000 kr	8 633	1 425	42
Kunskapsskolan	1 100 000 000 kr	12 675	1 117	36
Vindora (Praktiska Gymnasiet)	770 000 000 kr	6 500	839	36
Totalt	12 934 000 000 kr	105 983	13 863	481

Anmärkning. Vissa koncerner tillämpar brutet räkenskapsår. 2016 i tabellen = 2016/17.
Källa: koncernernas årsredovisningar.

2007 omsatte de fem största koncernerna sammanlagt 3,6 miljarder på den svenska skolmarknaden, vilket var 18 procent av alla skattepengar som gick till fristående aktörer. 2016 hade koncernernas omsättning ökat till 12,9 miljarder och 30 procent av den privatdrivna andelen. En tillväxt på hela 360 procent.¹⁶

Mellan 2007 och 2016 ökade samtidigt antalet elever som gick i någon av de fem största koncernernas skolor från omkring 40 000 till 106 000. Nästan ett tredubblat elevantal på tio år. Koncernerna driver numera över 500 skolor.

Diagram 1.4 De fem största skolkoncernernas omsättning 2007–2016 Miljarder kr

Anmärkning: Siffrorna gäller omsättningen på svenska skattepengar.
Källa: Koncernernas årsredovisningar.

¹⁶ Academedi, Internationella Engelska Skolan och Thorénggruppen tillämpar brutet räkenskapsår. "2016" avser i dessa fall räkenskapsåret 2016/17.

1.4 Academedia överlägset störst

En koncern är klart större än de övriga. Med en omsättning på 7,8 miljarder i Sverige förra året och med mer än 60 000 elever i 369 skolor spelar det tidigare riskkapitalägda och numera börsnoterade Academedia i en egen division.¹⁷ 2016 var Academedia fyra gånger större än landets nästa största koncern Internationella Engelska Skolan, och sju gånger större än den tredje största, Thoréngruppen – trots att också dessa koncerners marknadsandelar har ökat.

Academedia's tillväxt har dock varit exceptionell. På tio år har omsättningen ökat med 1 000 procent och elevantalet med 575 procent. Man kontrollerar en femtedel av hela friskolesektorn och en fjärdedel av den vinstdrivande sektorn sett till kommunernas köp av verksamhet, och läsåret 2016/17 gick var tredje friskoleelev i gymnasieåldern i någon av koncernens skolor. Efter det senaste förvärvet av Vindoras gymnasier och 6 500 elever har andelen dessutom ökat ytterligare. Faktum är att tio procent av landets gymnasieelever, och 36 procent av de som går i friskolor, numera återfinns i Academediakoncernens gymnasier.

Samtidigt finns Academedia ”i hela utbildningstrappan, från förskolan via grundskola och gymnasieskola till vuxenutbildning”, skriver man på hemsidan. Koncernen driver 153 förskolor, 77 grundskolor och 139 gymnasieskolor. Dessutom vuxenutbildning på 160 orter. Skolorna opererar under ”ett stort antal starka varumärken”, som Vittra, Pysslingen, Didaktus, Framtidsgymnasiet, NTI-gymnasiet, Plusgymnasiet, Rytmus, Designgymnasiet, Sjölns, Klara, Drottning Blankas, Praktiska Gymnasiet och Hermods. Därmed döljs koncentrationen bakom en skenbar mångfald. En illusorisk valfrihet om man så vill.

Om Drevdagen blev sinnebild av den tidiga friskolan har Academedia därmed blivit det mest konkreta uttrycket för en utveckling där vinstdrivande koncerner har tagit allt mer mark och där idéburna aktörer har marginaliserats. Något som accentueras av att Academedia, efter uppköpet av Vindora, ensammar omsätter ungefär lika mycket som alla stiftelser och föreningar tillsammans.

1.5 Minskad mångfald

Utvecklingen ser likadan ut inom alla välfärdsområden. De vinstdrivande bolagen dominerar fullständigt bland privata aktörer inom omsorgen (91 procent) och sjukvården (96 procent). Och totalt står vinstdrivande bolag för 87 procent av den privatdrivna skattefinansierade välfärden.¹⁸

Även företagskoncentrationen är påtaglig. De tio största vård- och skolkoncernerna omsatte 50 miljarder svenska skattekröner 2016, mer än en

¹⁷ Academedias omsättning 2016/17 var 9,5 miljarder. 1,7 miljoner härrörde från förskoleverksamhet (Espira) i Norge. I Sverige var omsättningen 7,8 miljarder. I antalet skolor och elever har Vindoras praktiska gymnasier och 6 500 elever räknats in. Eftersom uppköpet gjorts under 2017 har däremot inte Vindoras omsättning för 2016 adderats.

¹⁸ Egna beräkningar som också inkluderar statligt finansierad personlig assistans. Källor: SCB, ”Verksamhetsindelad statistik för kommuner”, tabell i statistikdatabasen; Försäkringskassan.

fördubbling (238 procent) jämfört med 2008. De ledande koncernernas bit av den privatdrivna välfärdskakan ökade från 30 till 39 procent.¹⁹

Välfärdsutredningen slår samtidigt fast att en tiondel av företagen, drygt 450 företag, står för ungefär tre fjärdedelar av de privata aktörernas samlade intäkter från kommuner och landsting. Utredarna noterar att ”den övergripande bilden inom sektorn är att utvecklingen går mot att stora koncerner lägger under sig en allt större andel av marknaden. Småföretag, föräldra-kooperativ och andra mindre aktörer på området köps i ökande omfattning upp och tas över av koncernbolag som kan vara större än stora kommuner.”²⁰

Tidigare var företagskoncentrationen inom omsorgen och sjukvården betydligt längre framskriden, men på senare år har skolan ”kommit ikapp”. De vinstdrivande bolagens och koncernernas marknadsandelar har ökat snabbt, och ”mångfalden av fristående skolor i olika drifts- och ägarformer har minskat”, som Skolverket sammanfattar utvecklingen.²¹

Frågan är hur det blev så. Hur kunde drömmen om småskalig mångfald förvandlas till vad som kan beskrivas som storskalig skolindustri?

19 Koncernernas årsredovisningar 2008–2016. Även här har topplistan reviderats något. 2008 rörde det sig om Capio, Ambea/Carema, Praktikertjänst, Attendo, Aleris, Humana, Frösunda, Academedia, Unilabs och JB Education. 2016 hade Unilabs och JB Education lämnat plats för Team Olivia och Internationella Engelska Skolan.

20 *Ordning och reda i välfärden*, SOU 2016:78.

21 Skolverket, *Privata aktörer inom förskola och skola*, 2014.

2. Olycksfall i arbetet?

2.1 Eftertankens kranka blekhet

Var det någon som förutsåg koncentrationen? Nej ”några riskkapitalbolag och friskolekedjor fanns inte i politikernas sinnevärld” i början av 1990-talet, konstaterar Karin Svanborg-Sjövall, vd för den nyliberala tankesmedjan Timbro, i en bok om kampen för valfrihet. Och detta, menar hon, var ”med största sannolikhet en förutsättning för att friskolereformen över huvud taget skulle komma till stånd”.²²

Uttalanden från den tidens beslutsfattare tycks bekräfta Svanborg-Sjövalls uppfattning. Redan i början av 2000-talet föreföll den tidigare skolministern Beatrice Ask uppriktigt förvånad över utvecklingen: ”Det var nog ingen som såg koncerner framför sig”, sade Ask 2003, på tal om de framväxande kommersiella friskolekedjorna. ”Diskussionen handlade om att det skulle finnas alternativ till den kommunala skolan. Det skulle finnas föräldradrivna skolor och Drevdagen var fortfarande aktuellt.” Faktum är att ingen av de tio politiker som DN talade med och som var med om att sjösätta friskolereformen sade sig ha förutspått utvecklingen mot ”privat centralisering och några få stora aktörer”. Politikerna kände sig tagna på sängen. ”Det blev inte som de hade tänkt sig.”²³

Tio år senare, i spåren av JB Educations konkurs och flera avslöjanden om vinstjaktens negativa effekter i skolan, gjorde tre ledande miljöpartister, som i åratal varit entusiastiska anhängare av friskolor, offentlig avbön:

”Förlåt. Vi var naiva. Det blev fel. Vi var med då vårt parti drev fram regler som skulle göra det lättare att starta och driva friskola. Vi ville ge utrymme för idéburna skolor, drivna av pedagoger med passion för bildningsuppdraget och en vilja att driva skolan på nya sätt ... Vi insåg inte hur vinstintresset skulle sabotera i skolsektorn. Skolan har till delar förvandlats till en marknad, öppen för aktörer med stort intresse att tjäna pengar.”²⁴

I denna eftertankens kranka blekhet kan framväxten av kedjor och stora koncerner framstå som en oförutsedd konsekvens. Som ett olycksfall i arbetet. Valfärdsutredningen konstaterar också att ”de beslut som berörde skolväsendet fattades utan att frågorna utretts i sedvanlig ordning”, att det ”inte genomfördes några konsekvensanalyser av förslagen”, och att det inte fördes någon explicit diskussion om de olika driftsformernas för- och nackdelar.²⁵

Men att vinstdriften inte diskuterades kan också ses som ett uttryck för att den ansågs oproblematiske. Att vinsten ingick i konceptet, togs för given. Och att det handlade mer om ideologisk övertygelse och ekonomiska drivkrafter än om oaktsamhet, åtminstone bland friskolereformens arkitekter på utbildningsdepartementet och de intressen som fanns i bakgrunden.

²² Svanborg-Sjövall, Karin, *Kentucky Fried Children? Om den svenska valfrihetens rötter – och dess fiender*, Timbro, 2013.

²³ ”Friskolorna var inte tänkta som koncerner”, *DN*, 2003-04-17.

²⁴ ”Förlåt, vår politik har lett skolan fel”, *Aftonbladet*, 2013-11-04.

²⁵ Ordning och reda i välfärden, SOU 2016:78.

2.2 I Milton Friedmans anda

Även om förberedelsearbetet var minst sagt bristfälligt sköt inte systemets upphovsmän från höften. De hämtade bland annat inspiration från en av nyliberalismens förgrundsgestalter, den amerikanske nationalekonomen Milton Friedman.

Friedman betraktade avregleringar, privatiseringar och konkurrens som en universalmedicin mot "det överreglerade samhällets sjukdom". Inte minst inom det amerikanska skolväsendet, som påstods lida av byråkratisering och centralisering och som behövde befrias från "utjämningsreligionen". Chicagoprofessorn ville istället ge makten till "kunderna", det vill säga föräldrarna och eleverna. Och vägen dit gick genom valfrihet på en ny marknad. I boken *Frihet att välja*, propagerade Friedman för ett "system där föräldrarna i större utsträckning finansierar barnens skolgång direkt". Men som övergångslösning förordade han ett "frivilligt skolval med vouchers" – ett skattefinansierat checksystem där kunderna kunde välja mellan offentligt och privat, och skolor konkurrera med varandra. "Det skulle öppna en enorm marknad som kunde dra till sig många intressenter", spådde Friedman. "Många av de nya skolorna skulle inrättas av organisationer utan vinstintressen. Andra skulle inrättas i syfte att ge vinst." Den exakta sammansättningen av "skolindustrin", som han kallade den, skulle avgöras genom fri konkurrens: "Den enda förutsägelse som kan göras är att bara de skolor som tillfredsställer sina klienter skulle överleva – precis som bara de restauranger och barer som tillfredsställer sina kunder överlever", menade Friedman. "Det skulle konkurrensen se till." Självt ansåg han dock att "det viktigaste av allt" var att "nya typer av privatskolor kunde uppstå", sådana som drevs med vinstintresse, eftersom de enligt Friedman var bäst lämpade att ge kunden vad kunden ville ha.²⁶

Friedmans idéer fick inget större genomslag i USA. Faktum är att de inte realiserades i något land till fullo, förutom i Chile och i Sverige.

1980 gavs Frihet att välja ut av Timbro och lästes flitigt i högerkretsar, inte minst bland tongivande moderater, där nyliberala ideal hade börjat få fotfäste. Och för många framstod Friedmans vouchersystem som lösningen på de problem man ansåg att den svenska skolan led av: toppstyrning, likriktning, ofrihet.

1991 fick förändringsivern fritt spelrum. Man hade väntat länge nog, och nu gällde det att agera snabbt. "Vi ska hitta en formel där pengar tickar ut när en fristående skola godkänns", lovade den nyutnämnde moderat utbildningsministern Per Unckel strax efter valsegern.²⁷ Propositionen förbereddes av Anders Hultin, politiskt sakkunnig på Utbildningsdepartementet och Beatrice Asks högra hand. Hultin, som efter sin tid i regeringskansliet skulle grunda Friskolornas Riksförbund, bli vd för Kunskapsskolan och senare leda det skandalomsusade JB Education i konkurs 2013, var själv en entusiastisk anhängare av Friedmans modell.²⁸ Och det nya skolsystemet genomsyrades

²⁶ Friedman, Milton & Rose, *Frihet att välja*, Timbro, 2010

²⁷ TT, 1991-10-08

²⁸ Under sin tid som vd för JB Education berättade Anders Hultin i ett brev till lärarna hur mycket han hade influerats av just Milton Friedmans idé om skolpeng. Werne, Kent (red.), *Den stora omvandlingen – en granskning av välfärdsmarknaden*, Leopard förlag, 2014.

verkligen av Chicagoprofessorns anda. "1992 blev Sverige det första landet i världen att anamma Friedmans idé om skolpeng", skriver Johan Norberg i förordet till Timbros nyutgåva av *Frihet att välja*.²⁹

Formeln blev fritt skolval och skolpeng, med öppna dörrar för alla typer av privata driftsformer, som kort och gott benämndes "fristående skolor". Målet var att skapa "likvärdiga ekonomiska förutsättningar" och "en konkurrens på lika villkor mellan offentlig och privat verksamhet", obeaktat friskolornas driftsform.³⁰

Det gjordes alltså ingen skillnad mellan föreningar, stiftelser och aktiebolag, det infördes inga restriktioner för vinstuttag och det restes inga hinder för att köpa och sälja skolor. Inte på grund av oaktsamhet eller naivitet, utan på grund av ideologisk övertygelse. Varför skulle man skapa en massa regler när receptet var avreglering? Varför skulle man porta vinstdrivande bolag från den nya skattefinansierade skolmarknaden när dessa var ett självklart inslag på andra marknader? För friskolereformens arkitekter var det snarare givet att valfrihet och näringsfrihet hörde ihop. De sågs som naturliga inslag i marknadsmodellen.

2.3 Pysslingen och vinstintresset

Friskolereformen, liksom andra "valfrihetsreformer" i början av 1990-talet genomfördes alltså med ideologisk trosvisshet. Men också med örat mot de näringslivsintressen som knackade på dörren till offentlig sektor.

SAF, dåvarande Svenskt Näringsliv, hade propagerat för liberalisering och privatiseringar på välfärdsområdet i mer än ett decennium. 1980 föreslog SAF "en privatisering av så mycket som möjligt av den offentliga sektorn" genom entreprenader och kundval.³¹ Det var inte bara en ideologisk fråga. Företagen sökte också nya förtjänstmöjligheter i en tid då stora delar av industrin hade skrotats eller flyttat utomlands, samtidigt som den privata tjänstesektorn var dåligt utvecklad. Klart var att näringslivet såg en enorm potentiell marknad i den skattefinansierade välfärden.³² I en intervju väddjade Carl Erik Hedlund – känd vd för Ahlsellkoncernen och SAFs utredare i frågor som gällde "den offentliga sektorn som affärschans" till politikerna: "Släpp loss marknadskrafterna på den offentliga sektorn. Låt företag och föreningar konkurrera inom långvård, skolor och daghem."³³

1983 tog man steget från idé till handling med Pysslingen, ett privat daghemsbolag som startades av två folkpartister knutna till den SAF-ägda Svenska Managementgruppen, vars uppdrag var att "skapa nya affärstillfällen i den offentliga sektorn".³⁴ Upphovsmännen bakom Pysslingen ville driva skattefinansierad barnomsorg med vinst. Det var tänkt som ett experiment, men det ströps i sin linda av den socialdemokratiska regeringen, som med "Lex Pysslingen" (1984) stoppade statsbidrag till daghem och fritidshem som drevs i "uppenbart vinstsyfte". Föräldra- och personalkooperativ var visserligen välkomna, men att storfinansen skulle tillåtas tjäna pengar på barnen

29 Friedman, Milton & Rose, *Frihet att välja*, Timbro, 2010

30 Proposition 1991/92:230, *Valfrihet i skolan*.

31 *DN Debatt*, 1980-11-12.

32 För historien om Pysslingen och SAFs privatiseringsiver, se Werne, Kent (red.), *Den stora omvandlingen – en granskning av välfärdsmarknaden*, Leopard Förlag, 2014.

33 *TT*, 1984-03-12.

34 *Veckans Affärer*, 1984-01-05.

genom att plocka ”russinen ur kakan” och skära ner på personalen var helt uteslutet, enligt regeringen.³⁵

Pysslingen framkallade en het debatt om valfrihet och vinst i välfärden, där de borgerliga partierna gjorde gemensam sak med SAF. Valfrihetsivrare och vinstförespråkare hamnade på samma sida, och snart betraktades valfrihet och vinst som två sidor av samma mynt i dessa allt mer integrerade kretsar. När borgerliga politiker talade om mångfald och valfrihet fanns därmed vinstsyftande aktiebolag som regel med som en given komponent, trots att det förstås gick att tänka sig såväl mångfald som valfrihet i välfärden utan vinstdrivande aktörer.

2.4 Konkurrens och marknadsanpassning

Under 1980-talet diskuterades de växande kostnaderna för välfärden. Något som skiner igenom i Lex Pysslingen: ”Vi befinner oss i dag i ett samhälls-ekonomiskt pressat läge där alla utgifter måste övervägas noga. Vi måste se till att alla samhällseliga insatser sker på effektivast möjliga sätt. Detta gäller även barnomsorgen.” I propositionen anfördes att dessa mål kunde uppfyllas ”genom en planmässig utbyggnad av förskole- och fritidshemsverksamheten”, genom att personalen fick ett ökat ansvar för ”den ekonomiska förvaltningen”, samt genom en ”förnyelse och utveckling av verksamheten”. Marknadslösningar och vinstdrift ansågs däremot inte tillföra ”verksamheten något nytt av positivt värde”. Tvärtom riskerade vinstdriften att försämra kvaliteten, och de besparingar som företagen gjorde genom lägre personaltäthet och mindre lokaler tillföll i alla händelser företagen och deras ägare, inte det offentliga och skattebetalarna.³⁶

I ett linjetal våren 1985 framhöll också statsminister Olof Palme att eventuella effektivitetsvinster på mikronivå ”med stor sannolikhet” skulle ”uppvägas av de effektivitetsförluster som alltid ligger i en uppsplittring av resurserna – och av samhällets kostnader för att övervaka den privata verksamheten”. Han varnade också för ett system där barn ”vägs på en lönsamhetsväg”, vilket skulle undergräva välfärdens kärnvärden. Och med tiden skulle den utlovade mångfalden ersättas av ”strömlinjeformning” och ägarkoncentration, spådde Olof Palme.³⁷

Men ju längre 1980-talet led, desto oftare sågs ändå marknadsmodeller och konkurrens som lösningen på den offentliga sektorns svaga ”produktivitetsutveckling”. Propåerna kom inte bara från borgerligt håll. Även nationalekonomer på det socialdemokratiska finansdepartementet drev på, liksom Statens pris- och konkurrensverk.³⁸ En ny förvaltningslära, känd som *new public management*, spreds samtidigt av ekonomer och näringslivskonsulter. En grundtanke var att offentlig sektor måste efterlikna näringslivet för att fungera effektivt, att man måste öppna för konkurrensutsättning. Och just detta sätt att organisera den skattefinansierade välfärden slog igenom på bred front under 90-talskrisen, då kommunerna pressades att sänka kostnaderna.³⁹

35 Proposition 1983/84:177, Om statsbidrag till alternativa barnomsorgsformer.

36 Proposition 1983/84:177, Om statsbidrag till alternativa barnomsorgsformer.

37 Välfärdspolitik och den offentliga sektorn – inledningsanförande på verksledningskonferensen i Malmö 1985-01-23, Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

38 Werne, Kent (red.), *Den stora omvandlingen – en granskning av välfärdsmarknaden*, Leopard Förlag, 2014.

39 SOU 2007:75, Regeringen styr riket – ett styrsystem växer fram.

2.5 Kapitalet släpps in i välfärden

Borgerligheten hade lovat att riva upp Lex Pysslingen, vilket också skedde direkt efter valsegern 1991, då fri etableringsrätt infördes inom barnomsorgen (som till skillnad från skolpengen inom grundskolan och gymnasieskolan sedan avskaffades av den socialdemokratiska regeringen som tillträdde hösten 1994). "En fri etableringsrätt inom barnomsorgen är angelägen för att ge en ökad valfrihet för småbarnsfamiljerna", hette det i propositionen som lades fram av socialminister Bengt Westerberg, Folkpartiets partiledare.⁴⁰ Men "en fri etableringsrätt kan också förväntas bidra positivt till utvecklingen av såväl kvalitet som kostnadseffektivitet inom all barnomsorg". Och i det sammanhanget betonades vinstdriftens fördelar. Lex Pysslingen, det tidigare vinstförbudet, hade "byggt på en felaktig syn på vad vinst innebär", argumenterade Westerberg. "På en marknad där det finns alternativ, och där intäkterna dessutom är mer eller mindre givna, är vinst ett uttryck för kostnadseffektivitet", menade socialministern.

På ett liknande sätt argumenterade skolminister Beatrice Ask, även om vinsten inte diskuterades explicit. Inom skolan fanns det nämligen inget vinstförbud att upphäva, varför en argumentation för dess fördelar var överflödigt: "Det är min övertygelse att en stimulerande konkurrens mellan olika skolor, med olika inriktningar och olika ägandeformer, på sikt också kan bidra till högre kvalitet och produktivitet inom skolväsendet", deklarerade Ask för Riksdagen hösten 1992.⁴¹

Den borgerliga regeringens beslut att öppna den skattefinansierade välfärden för vinstdrivande aktörer var sammantaget en självskriven del av såväl "valfrihetsrevolutionen" som av jakten på ökad kostnadseffektivitet. Valfriheten ansågs visserligen överordnad. Men den förutsatte, tänkte man, en marknad där en mångfald av privata alternativ, däribland vinstdrivande aktörer, tilläts konkurrera med det offentliga om kunderna. Den nya konkurrensen skulle i sin tur höja kvaliteten och leda till lägre kostnader. Och för att optimera konkurrensen måste vinst – i sig ett "uttryck för kostnadseffektivitet" – tillåtas.

Frågan om vinsterna i välfärden var alltså ordentligt genomtröskad och debatterad i början av 1990-talet, och borgerligheten hade tagit ställning. Därmed inte sagt att de avsåg eller förutsåg den storskaliga välfärds- och skolindustri som sedan formades. Men man bäddade för den genom att med gott samvete ge vinstintresset fritt tillträde. Man släppte in kapitalister i välfärden, och välfärden kom sedan att präglas av kapitalismens logik.

⁴⁰ Proposition 1991/92:65, *Om valfrihet i barnomsorgen*.

⁴¹ Proposition 1991/92:230, *Valfrihet i skolan*.

3. Skolindustrin växer fram

3.1 Entreprenörer ser en affärsschans

Redan tidigt startades friskolor i aktiebolagsform, inte sällan av tidigare chefer inom offentlig sektor. En av dem var Stig Johansson, som jobbat inom Kommunförbundet under 80-talet och sedan som frilansande konsult. Johansson ville "bidra till ökade livschanser" men också bedriva "långsiktiga och lönsamma affärer", som han skriver i sin självbiografi.⁴² Och med avskaffandet av Lex Pysslingen och den nya friskolereformen kom öppningen. 1993 startade han aktiebolaget Vittra och tog över två avknoppade förskolor i Sollentuna. Barnen strömmade till och med dem följde pengarna. 1995 gav sig Vittra också in i grundskolan, och tre år senare omsatte företaget drygt 80 miljoner kronor i nio förskolor och grundskolor.⁴³

1998 sålde Stig Johansson aktierna i Vittra till investmentbolaget Bure, som startats några år tidigare med kapital från de avskaffade och privatiserade löntagarfonderna. Och den nya huvudägaren hade ambitionen att expandera genom att starta fler Vittraskolor. "Det finns en enorm marknad för utbildning", bedömde Sven-Åke Lewin på Bure.⁴⁴ Och genom samordning kunde det bli mer lönsamt.

Andra gjorde samma bedömning. 1998 startade den moderate PR-gurun och friskoleentusiasten Peje Emilsson Kunskapsskolan tillsammans med friskolereformens författare Anders Hultin. I styrelsen satt också den tidigare utbildningsministern Per Unckel.⁴⁵ De ville skapa en friskolekedja, få upp volymen och vinna "skal fördelar", förklarade Hultin i en intervju.⁴⁶ De hade tagit intryck av den amerikanska skolkedjan Edison Schools. "Vi såg att förutsättningarna för att driva en sådan typ av verksamhet är bättre i Sverige", sa Hultin. "Den offentliga finansieringen är mycket längre driven i Sverige än i USA." Under de kommande åren startade koncernen över 20 skolor.

Samtidigt växte också Pysslingen, som överlevt den socialdemokratiska stopplagen i slutet av 80-talet och sedan startat närmare 50 förskolor och grundskolor under 90-talet. Den nya ägaren Praktikertjänst siktade på fördubblad omsättning fram till mitten av nästa årtionde.⁴⁷

Runt millennieskiftet blev gymnasieskolan den främsta arenan för vinstdrift. I slutet av 90-talet grundade socialdemokraten Ole Salsten och kollegan Jonny Nordqvist bolaget Baggium, som snart drev dussintals gymnasieskolor inriktade på lärlingsprogram och yrkesutbildningar. År 2000 startade Rune Tedfors det första John Bauer-gymnasiet, och inom några år hade Tedfors byggt landets största skolkoncern, med skolor på ett 30-tal orter. Koncernen fick sedan namnet JB-Education.⁴⁸

42 Johansson, Stig, *Livschanser: om skola, politik och företagande*, Égalité, 2007.

43 För en längre berättelse om välfärdsindustrins framväxt, se Werne, Kent, "Pysslingen och riskkapitalet" i Werne, Kent (red.), *Den stora omvandlingen – en granskning av välfärdsmarknaden*, Leopard Förlag, 2014.

44 Pressmeddelande, Investment AB Bure, 1998-11-05.

45 "Skolan som vinstmaskin", *DN* 2000-11-05.

46 "Friskolorna var inte tänka som koncerner", *DN*, 2003-04-17.

47 *Dagens Industri*, 1999-10-04.

48 Beeck, Malin, "Undergången", i Werne, Kent (red.), *Den stora omvandlingen – en granskning av välfärdsmarknaden*, Leopard Förlag, 2014.

Att nya aktörer startade friskolor vid millennieskiftet, och att expansionen av de vinstdrivande koncernerna tog fart just då, var ingen slump. Det var redan fritt fram för vinstdrivande bolag att ge sig in i konkurrensen, men 1997 förbättrades också förutsättningarna när den socialdemokratiska regeringen reviderade ersättningsystemet. Nu blev det förbjudet att ta ut elevavgifter, men friskolor garanterades samtidigt 100 procent istället för 75 procent av kommunens snittkostnad per elev.⁴⁹ Regeringens motiv var att värna den solidariska finansieringen och förhindra att plånboken styrde, men lagändringen medförde samtidigt att det blev mer lönsamt att driva skola. Friskolorna kunde nämligen spara in på sånt som kostade mycket pengar för kommunala skolor, som bibliotek, gymnastiksal och speciallärare, och man kunde sänka personalkostnaderna genom att anställa färre lärare. En gymnasieplanerare i Göteborg talade om en "ketchupeffekt när villkoren för skolpengen ändrades".⁵⁰

3.2 Större och större koncerner

I mitten av 00-talet hade ett antal koncerner växt till sig. Valåret 2006 nådde Kunskapsskolan en omsättning på 485 miljoner skattekronor, en fördubbling sedan 2003. Pysslingens intäkter landade på 615 skattemiljoner och John Bauer-gymnasiernas på 746 miljoner. Samtliga koncerner hade vid det laget arbetat upp rörelsemarginaler på närmare 5 procent.⁵¹ De hade startat nya skolor, ofta med hjälp av vinsterna som gjorts på skolpengen från kommunen. Och 2006 öppnades nya möjligheter för uppstarter, då Alliansregeringen återinförde den fria etableringsrätten inom förskolan. Men den stora expansionen och koncentrationen – den som fortfarande stod för dörren – skulle ändå inte ske som ett resultat av nystartade förskolor och skolor, utan av sammanslagningar och uppköp. Och ledande på den fronten blev Academedia.

Bure, som dittills ägt Vittra och startat mer än 20 nya skolor runt om i landet, köpte under 2006 och 2007 upp gymnasiebolag i snabb takt: IT-Gymnasiet, Framtidsgymnasiet, Fenestra, Rytmus och Didaktus. Alla grundade av entreprenörer som nu blev rika genom att sälja sina företag. Bure var å sin sida ute efter de "synergier" som stordriften gav, berättade vd:n Fredrik Mattsson.⁵² Man samordnade de förvärvade friskolebolagen i en ny koncern: Anew Learning. Samtidigt köpte Bure in sig i det då börsnoterade Academedia, som bedrev företags- och vuxenutbildning. Och i oktober 2008 slogs koncernerna ihop genom ett så kallat omvänt förvärv där Bures ägare fick betalt med nya aktier i Academedia. Största aktieposten tillföll Bures styrelseordförande Patrik Tigerschiölds bolag Skanditek.⁵³

Den fusionerade och börsnoterade koncernen Academedia nådde en omsättning på nästan 1,8 miljarder 2008. Årsredovisningen som skrevs i början av 2009 fick titeln "Ett nytt utbildningsverige tar form". Vd:n Marcus Ström-

49 Beeck, Malin, "Ungergången", i Werne, Kent (red.), *Den stora omvandlingen – en granskning av välfärdsmarknaden*, Leopard Förlag, 2014.

50 TT, 1998-08-18.

51 Koncernernas årsredovisningar 2006.

52 *Affärsvärlden*, 2007-09-13.

53 Werne, Kent (red.), *Den stora omvandlingen – en granskning av välfärdsmarknaden*, Leopard Förlag, 2014.

berg lovade att Academedia skulle befästa positionen som ”det ledande utbildningsföretaget” genom att ”införliva nya bolag”.⁵⁴ Eftersom skolmarknaden var en ”relativt konjunkturokänslig bransch” behövde man inte oroa sig över den dåliga världsekonomin, och friskolorna var ”Sveriges framtidsbransch”, enligt Strömberg. Eller som tidningen Affärsvärlden beskrev det: ”Verksamheten är konjunkturokänslig och förutsägbar. Kapitalbildningen är minimal (skolorna får pengar i förskott av kommunerna varje månad).”⁵⁵ Därför var branschen attraktiv. Det tyckte uppenbarligen också riskkapitalbolagen.

3.3 Riskkapitalbolagen kliver in

2005 köptes en rad vårdkoncerner upp av brittiska och svenska riskkapitalbolag. Det sågs som ”en bransch med stabila intäkter, liten kapitalinsats och väldigt förutsägbara vinster”, som en riskkapitalist beskrev det senare.⁵⁶ Det kan tyckas paradoxalt att riskkapitalister ville in i en bransch som krävde ”liten kapitalinsats”, men det har sin förklaring i att de inte tillhörde den kategori som satsar pengar i osäkra projekt (Venture capital-bolag), utan var av typen buyout-bolag. Deras affärsidé är att köpa upp etablerade företag med en kombination av fondkapital och banklån, öka värdet på företagen genom effektiviseringar och tilläggsförvärv, och sedan sälja eller börsnotera dem efter några år med rejäl avkastning. Och man intresserar sig normalt för ”medelstora företag med ett starkt kassaflöde och stor vinstökningspotential, verksamma i mogna branscher med en grundläggande underliggande bastillväxt”, som riskkapitalbolaget IK Investment Partners uttryckt det.⁵⁷ Samtidigt anses det fördelaktigt om branschen fortfarande är relativt ”fragmenterad”. Då kan man nämligen använda ett lite större företag som bas för att förvärva mindre, eller ”konsolidera” branschen som det heter. Just dessa förutsättningar hittade man i den svenska skattefinansierade välfärden. Och man identifierade en rad objekt som lämpade sig för uppköp.

Riskkapitalbolagens entré i skolvärlden dröjde något, sannolikt för att skolpengen var en mer oberäknelig intäktskälla än entreprenaderna inom vård och omsorg, men också för att skolkoncernerna länge var mindre än vårdkoncernerna. Till sist ansågs dock branschen tillräckligt ”mogen”.

Först ut blev det danska riskkapitalbolaget Axcel, som köpte John Bauer-koncernen för drygt en halv miljard 2008. Året efter köptes Pysslingen av det danskägda riskkapitalbolaget Polaris. 2010 var det dags för nästa affär, när Baggium såldes till det norska riskkapitalbolaget FSN Capital. Ett par år senare blev också det amerikanska riskkapitalbolaget TA Associates ny majoritetsägare i Internationella Engelska Skolan, som grundats av Barabara Bergström och växt kraftigt. I samtliga fall blev de tidigare ägarna mångmiljonärer vid försäljningen. Flera av dem hade dessutom plockat ut hundratals miljoner i vinst tidigare.⁵⁸

54 Academedia, Årsredovisning 2008.

55 ”I en egen klass”, *Affärsvärlden*, 2009-09-15.

56 Harold Kaiser, citerad i Werne, Kent (red.), *Den stora omvandlingen – en granskning av välfärdsmarknaden*, Leopard Förlag, 2014.

57 På IK Investment Partners hemsida 2013, nu borttaget. Werne, Kent (red.), *Den stora omvandlingen – en granskning av välfärdsmarknaden*, Leopard Förlag, 2014.

58 Werne, Kent (red.), *Den stora omvandlingen – en granskning av välfärdsmarknaden*, Leopard Förlag, 2014.

2010 realiserades den största affären på skolmarknaden, då det Wallenberganknutna riskkapitalbolaget EQT köpte ut Academedia från börsen för 2,5 miljarder. Nu inleddes en snabb expansion – till viss del lånefinansierad, men också betald med ”kassaflödet”, det vill säga skattepengar. Första året under EQTs ägarskap köpte Academedia skolföretag för 300 miljoner, närmare bestämt PeterSvenskolan, Friggaskolan, Kungshagens skola, ProCivitas, Plusgymnasiet och Plushögskolan, inklusive skolornas 5 100 elever. I augusti 2011 köpte Academedia landets då tredje största skolkoncern Pysslingen, dess 82 förskolor och 27 grundskolor av Polaris. 14 000 barn och en omsättning på 1,1 miljarder följde med i affären. Prislappen var 686 miljoner. Men EQT lät sig inte nöjas med det. Uppköpen har fortsatt, bland annat av den norska förskolekedjan Espira. Och tidigare i år offentliggjorde man ännu ett stort förvärv, av Vindora, tidigare Baggium, som ägts av det norska riskkapitalbolaget FSN Capital under några år. Priset var 546 miljoner.⁵⁹

3.4 Skolkoncerner på börsen

Under det senaste decenniet har skolmarknaden ”sett en ökande konsolideringstakt, där inte minst Academedia varit en drivande kraft genom ett antal tilläggsförvärv”, sammanfattar koncernens ledning i den senaste årsredovisningen.⁶⁰ Och man ser alltjämt ”stora konsolideringsmöjligheter”. Uppköpen ska alltså fortsätta. Ledningen planerar visserligen att starta nya skolor, men ”Academedia avser även att växa genom övertagande av utbildningsverksamheter samt fortsatt konsolidering av marknaden via förvärv”.

Och vem ska stoppa dem? Vi har fått en skattefinansierad skolmarknad där skolor kan köpas och säljas obehindrat, där hundratals skolor kan byta ägare över en natt, och där skolornas öde ofta avgörs av ägarnas vinstkrav.

Flera tidigare fristående bolag och koncerner ingår nu i större koncerner, framförallt i Academedia. Andra har gått omkull längs vägen. 2013 försattes Sveriges då näst största friskolekoncern JB Education i konkurs på grund av flera år av vanskötsel, stora vinster, höga räntekostnader och vikande elevtal.⁶¹ Academedia tog i samband med konkursen över ett antal skolor från JB.

2016 meddelade riskkapitalbolaget EQT att Academedia skulle noteras på Nasdaqbörsen. Sedan dess har bland andra finansmannen Rune Tedfors gått in som en av huvudägarna, även om EQT fortsatt innehar en minoritetspost. 2016 börsnoterades också Internationella Engelska Skolan, även om riskkapitalbolaget TA Associates fortfarande är största ägare.

I praktiken har alltså friskolebranschen genomgått fyra faser: en första fas där framförallt icke vinstdrivande aktörer tog chansen, en andra fas präglad av vinstdrivande kedjor och koncerner som startats av entreprenörer, en tredje fas där riskkapitalbolag förvärvade och expanderade koncernerna, och en fjärde fas där de största koncernerna ligger på börsen och expansionen fortsätter.

⁵⁹ Alla uppgifter om förvärv kommer från Academedias årsredovisningar.

⁶⁰ Academedia, Årsredovisning 2016/17.

⁶¹ Werne, Kent, ”En friskolejättes uppgång och fall”, *Dagens Arena*, 2013-06-05; Werne, Kent, ”JBs skolor mjölkades på pengar”, *Dagens Arena*, 2013-06-05.

4. Så lönsam är skolindustrin

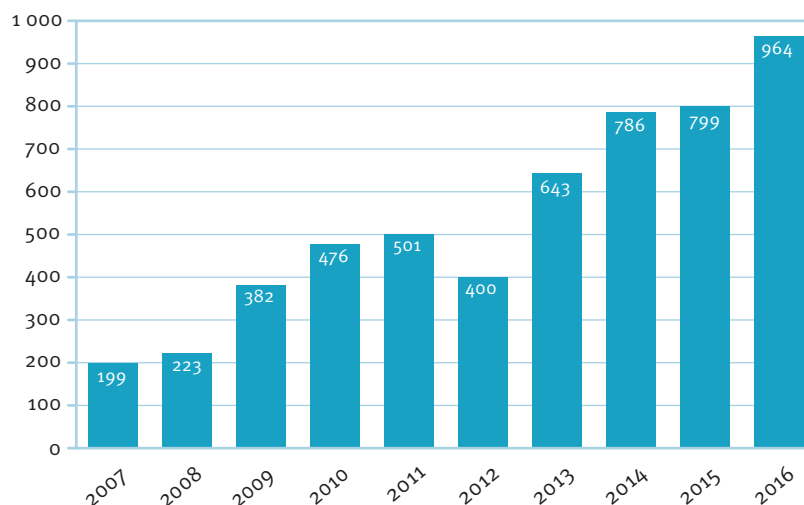
4.1 De fem största tjänade 1 miljard

Förra året fick Academedia 7,8 miljarder svenska skattekronor för att utbilda barn, ungdomar och vuxna.⁶² Men eftersom det främsta syftet med Academedias verksamhet är att generera vinst till aktieägarna gick inte alla skattepengar till att driva skolor. När lärarlöner, lokaler, läromedel och annat verksamhetsrelaterat var betalt återstod därför 710 miljoner kronor (EBITDA). Efter avskrivningar på tidigare investeringar återstod ett rörelseresultat (EBITA) på 540 miljoner, vilket gav en rörelsemarginal på 7 procent av intäkterna.⁶³

Sett till rörelsemarginalen var Academedia inte den mest lönsamma skolkoncernen. Internationella Engelska Skolan redovisade till exempel ett rörelseresultat (EBITA) på 199 miljoner förra året och en marginal på 10 procent.⁶⁴

Tillsammans gjorde de fem största skolkoncernerna – Academedia, Internationella Engelska Skolan, Kunskapsskolan, Thorénggruppen och Vindora – ett rörelseresultat på 965 miljoner under föregående redovisningsår. Rörelsemarginalen var i snitt 7,5 procent. Vilket innebar en rejäl ökning i

Diagram 4.1 De fem största koncernernas rörelseresultat (EBITA) i Sverige Miljoner kr

Anmärkning. Vissa koncerner tillämpar brutet räkenskapsår. 2016 i grafen = 2016/17.
Källa: Koncernernas årsredovisningar.

62 Academedia hade därutöver intäkter på 1,9 miljarder i Norge och Tyskland (främst Norge).

63 Rörelseresultat, EBITA, är intäkterna minus rörelsekostnader och avskrivningar. Anger vad som finns kvar till räntor, skatt och vinst. I det här fallet visar det hur mycket skattepengar som inte går till den verksamhet de är avsedda för. Rörelsemarginal avser rörelseresultatet dividerat med nettoomsättningen. Valfärdsutredningens förslag till vinstbegränsning utgår dock från rörelseresultatet dividerat med operativt kapital, och ska inte förväxlas med rörelsemarginal.

64 Internationella Engelska Skolan, Årsredovisning 16/17.

kronor räknat jämfört med 2007, då de fem största redovisade ett samlat rörelseresultat på 199 miljoner.⁶⁵

Förutsatt att samtliga vinstdrivande friskolor hade samma rörelsemarginal som de fem största koncernerna – 7,5 procent – var rörelseresultatet för hela branschen 2,4 miljarder 2016.⁶⁶ Statistik från SCB tyder dock på att rörelsemarginalen i de mindre vinstdrivande skolbolagen är lägre än i de större koncernerna.⁶⁷

4.2 Ett lönsamhetsmål på 7–8 procent

Academedias rörelseresultat var helt i linje med koncernledningens lönsamhetsmål, som ”över tid ska uppgå till 7–8 procent av omsättningen”.⁶⁸ Vilket inte var en slump. Verksamheten planeras nämligen med detta mål för ögonen. Samma sak för de andra koncernerna, även om målet varierar.

Hur garanterar man en rörelsemarginal på 7–8 procent? Hur ser man till att nästan var tionde skattekrona går till annat än det den är avsedd för?

Nationalekonomen och skolforskaren Jonas Vlachos påpekar att ”ersättningen till friskolorna är så utformad att vinsten endast kan öka genom att kostnaderna per elev hålls nere”.⁶⁹ Man kan minska kostnaderna per elev genom att utnyttja stordriftsfördelar och genom att ”standardisera och strömlinjeforma utbildningen mellan olika enheter”, menar han. Vilket också sker. Ett annat är att samordna sådant som administration, marknadsföring och fortbildning. Man kan också utnyttja lokalerna optimalt och strunta i funktioner och tjänster som inte behövs enligt lag. Men då personalkostnaderna är den stora posten – ”65 procent av kostnadsmassan” enligt Academedia⁷⁰ – är huvudstrategin för de vinstdrivande koncernerna närmast självskrivnen: att ha hög ”beläggningsgrad” i skolorna, det vill säga att ha så stora klasser och så få lärare som möjligt.

Läraryrket beskriver det så här: ”Det är enkelt att öka intäkterna i förhållande till kostnaderna genom att i skolan fylla på klasserna, och i förskolan hålla nere andelen utbildad personal. Ju fler elever som kan fyllas på i en skolklass, desto billigare blir läraren per elev. Den som fyller en klass med fler elever ökar intäkterna utan att kostnaderna ökar i motsvarande grad.”⁷¹

4.3 Färre och sämre betalda lärare i friskolor

Friskolor har vanligtvis lägre lärartäthet än kommunala skolor. Läsåret 2016/17 var snittet 13,3 elever per lärare i fristående grundskolor och 11,8 elever per lärare i kommunala grundskolor. I fristående gymnasieskolor var snittet 14,2 elever per lärare, jämfört med 11,4 i kommunala.⁷²

65 Alla siffror som rör ekonomin är hämtade från koncernernas årsredovisningar.

66 Beräknat på kommunernas köp av utbildning från vinstdrivande företag 2016, 32,5 miljarder.

67 Ordning och reda i välfärden, SOU 2016:78.

68 Academedia, Årsredovisning 16/17.

69 Vlachos, Jonas, ’Friskolor i förändring’, *Konkurrensens konsekvenser: vad händer med svensk välfärd*, SNS, 2011.

70 Academedia, Årsredovisning 16/17.

71 ”Skrota skolpengen som ger friskolorna stora vinster”, *DN*, 2016-09-28.

72 Skolverkets databas SIRIS, <http://sir.is.skolverket.se/>.

Så har det inte alltid varit. Jonas Vlachos, som analyserat längre tidsserier, har kunnat visa på en intressant trend. I slutet av 1990-talet, då friskolorna i högre grad drevs som föreningar och stiftelser, hade de i snitt *högre* lärartäthet än kommunala skolor. Men efter millennieskiftet, då de vinstdrivande aktörerna började ta över, blev förhållandet det omvända. Och förklaringen är uppenbar: "Lärartätheten är lägst i friskolor som drivs som aktiebolag medan den bland stiftelser och ideella föreningar är högre än bland kommunala skolor", skriver Vlachos. "Utvecklingen mot en relativt sett lägre lärartäthet i de fristående skolorna hänger alltså samman med det allt högre inslaget av vinstdrivande skolor."⁷³

Siffror från SCB och Lärarförbundet visar också att friskolorna betalar sämre löner än kommunerna. 2015 tjänade en kommunalt anställd gymnasielärare i snitt 900 kronor mer i månaden än en gymnasielärare anställd på en friskola. Skillnaden var nästan lika stor för grundskollärare. I Stockholm var skillnaden mellan kommunalt anställda gymnasielärare och friskolelärare 3 200 kronor.⁷⁴ Även här tycks vinstdriften vara den främsta orsaken till differensen. Som Lärarförbundet påpekar drivs skillnaden helt och hållet av koncernskolorna.⁷⁵

4.4 Lägst lärartäthet i koncernskolorna

Lärartätheten i de största koncernerna är över lag dålig, visar Skolverkets statistik. I Academias grundskolor (Vittra och Pysslingen) gick det 14 elever på varje lärare läsåret 2016/17. Lärartätheten inom Internationella Engelska Skolan och Kunskapsskolan var ännu sämre, med 16,5 respektive 16,2 elever per lärare, medan Thorénggruppen låg lite bättre till, med 13,7 elever per lärare.⁷⁶

På grundskolenivå hade alltså de största vinstdrivande koncernerna betydligt lägre lärartäthet än de kommunala skolorna (11,8 elever per lärare), men också lägre än de fristående skolorna generellt (13,3 elever per lärare). Annorlunda uttryckt hade Academias grundskolor 19 procent större klasser än snittet för kommunala skolor. Motsvarande siffra för Thorénggruppen var 16 procent, för Kunskapsskolan 37 procent och för Internationella Engelska Skolan hela 40 procent.⁷⁷

Det är svårare att jämföra lärartäthet på gymnasienivå, då den varierar en hel del mellan olika program och gymnasieformer. Men då Academia driver 103 gymnasier av vitt skilda slag kan man ändå få en tydlig indikation. Läsåret 2016/16 hade Academias gymnasieskolor i snitt 16,2 elever per lärare – alltså betydligt lägre lärartäthet än snittet för kommunala gymnasier (11,4 elever per lärare) men också för friskolor i allmänhet (14,2 elever per lärare). Klasserna i Academias gymnasier var 42 procent större än klasserna i kommunala gymnasier.⁷⁸

73 Vlachos, Jonas, "Friskolor i förändring", *Konkurrensens konsekvenser: vad händer med svensk välfärd*, SNS, 2011.

74 "Högre löner på kommunala skolor än fristående", *Lärarnas Tidning*, 2015-08-21.

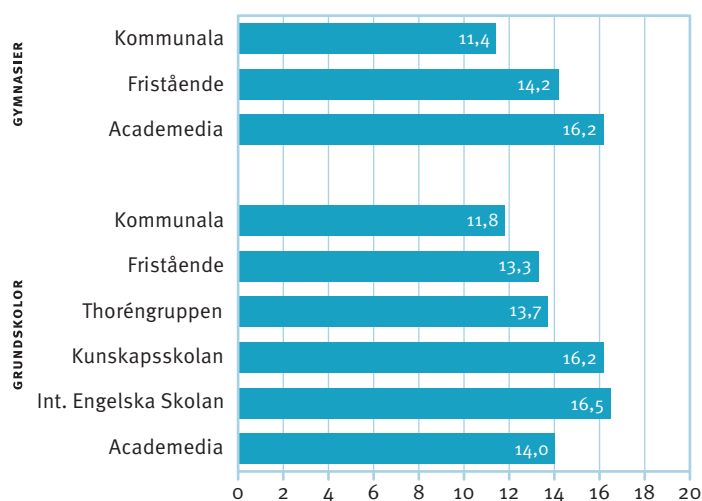
75 "Skrota skolpengen som ger friskolorna stora vinster", *DN*, 2016-09-28.

76 Skolverkets databas SIRIS, <http://sir.is.skolverket.se/>.

77 Skillnaden i antalet elever per lärare delat med antalet elever per lärare i kommunala skolor.

78 Skolverkets databas SIRIS, <http://sir.is.skolverket.se/>.

Diagram 4.2 Lärartäthet i de största koncernerna Antal elever per lärare

Källa: Skolverket.

4.5 Många elever med högutbildade föräldrar

Man kan fråga sig hur koncernskolorna lyckas driva skolor med så låg lärartäthet. Ett svar skulle kunna vara "en bättre läromiljö där fokus kan ligga på undervisning", samt "ordning och reda", vilket Internationella Engelska Skolan hävdar är nyckeln.⁷⁹ Samtidigt visar forskningen att elevunderlaget har stor betydelse för såväl läromiljön som för resultaten. Det är välkänt att barn till högutbildade föräldrar presterar bättre, och att friskolor generellt har en större andel elever från studievana hem jämfört med kommunala skolor.⁸⁰ Vilket sannolikt är en viktig förklaring till att verksamheten fungerar trots lägre lärartäthet.⁸¹

69 procent av eleverna i fristående grundskolor har föräldrar med eftergymnasial utbildning, jämfört med 55 procent i kommunala skolor.⁸² En beräkning utifrån Skolverkets statistik visar att andelen är densamma i de fyra största koncernernas grundskolor som i friskolor generellt: 69 procent.⁸³

Skillnaderna är stora mellan olika koncerner. I Thorénggruppens skolor har 59 procent av eleverna föräldrar med eftergymnasial utbildning. I Academedias skolor är andelen 67 procent, i Kunskapsskolans 69 procent och i Internationella Engelska Skolans hela 73 procent. Internationella Engelska Skolan har alltså såväl lägst lärartäthet som störst andel elever med högutbildade föräldrar. Koncernen har också högst rörelsemarginal bland de fem största. Orsakssambandet är förstås inte givet, men detta indikerar ändå att möjligheten att göra stora vinster hänger ihop med låg lärartäthet och så kallat "positivt elevurval".

79 "Skoljätten gör vinst på mer segregation", *Dagens ETC*, 2016-09-14.

80 Vlachos, Jonas, "Friskolor i förändring", *Konkurrensens konsekvenser: vad händer med svensk välfärd*, SNS, 2011.

81 Svensson, Sten, *Färre lärare ger vinsten*, Katalys, rapport no. 13.

82 Skolverkets databas SIRIS, <http://siris.skolverket.se/>.

83 Vindora driver inga grundskolor och ingår inte i beräkningen.

Ett sätt att garantera ett gynnsamt elevunderlag kan vara att etablera sig i områden med en större andel höginkomsttagare och högt utbildade föräldrar. Men Jonas Vlachos menar att det finns flera sätt för skolorna att påverka elevunderlaget: "Hur man bjuder in, vilka man bjuder in, hur man presenterar skolan och även hur man organiserar sådant som specialundervisning". Samtidigt är det uppenbart att friskolornas kösystem, och den ofta tillämpade principen om syskonförtur, ökar den sociala segregationen. "Om man vill att friskolorna ska ha ungefär samma elevunderlag som de kommunala skolorna så är det inget bra system", menar Vlachos, som förordar lottning bland de som vill gå i en viss friskola.⁸⁴

4.6 Pengar till vinst istället för lärare

Hur många lärare kan säga ha försvunnit på grund av vinstdriften? Låt oss ta de två största koncernerna som exempel.

För att Academedia ska uppnå samma lärartäthet som kommunala skolor måste koncernen anställa fler än 900 nya lärare. Man kan också formulera det så här: jakten på vinst har eliminerat 900 lärartjänster inom Academedia.⁸⁵

Beräknat på snittlönen för en grundskollärare 2016 (31 025 kronor per månad), skulle det kosta 450 miljoner kronor att anställa 900 lärare. Academedias rörelseresultat 2016 var 540 miljoner, vilket alltså hade räckt gott och väl.⁸⁶

För att Internationella Engelska Skolan ska uppnå samma lärartäthet som kommunala skolor måste koncernen anställa drygt 500 nya lärare, vilket skulle kosta omkring 250 miljoner kronor.⁸⁷ Rörelseresultatet 2016 var 199 miljoner.

Istället för till lärarlöner gick en stor del av skattepengarna till icke verksamhetsrelaterade kostnader, som räntor och amorteringar på uppköpslån. Academedia delade inte ut någon vinst till aktieägarna, vilket däremot Internationella Engelska Skolan gjorde (45,7 miljoner), något som retade upp utbildningsminister Gustav Fridolin.⁸⁸ Å andra sidan fick de tidigare huvudägarna EQT rejäl avkastning på sina affärer när Academedia bör noterades förra året – en avkastning som skapats genom tillväxten, som finansierats med skolpengen.

84 "Skoljätten gör vinst på mer segregation", *Dagens ETC*, 2016-09-14.

85 Academedias grund- och gymnasieskolor hade 2 835 lärare 2016. Med samma lärartäthet som kommunala skolor hade koncernen haft 3 746 lärare. En skillnad på 911.

86 <http://skolvarlden.se/artiklar/karta-sa-mycket-tjanar-svenska-larare-lan-lan>. Lönekostnaden har beräknats i kalkylatorn på verksamt.se, och uppgår till cirka 500 000 per år och anställd.

87 Internationella Engelska Skolans grundskolor hade 1 253 lärare 2016. Med samma lärartäthet som kommunala skolor hade koncernen haft 1 756 lärare. En skillnad på 503.

88 "Fridolin: Engelska skolans utdelning provocerande", *SvD*, 2017-08-23.

5. Vinstjakten hotar mångfalden

5.1 En kapitalistisk logik

Företagskoncentrationen på skolmarknaden låg egentligen i korton från början, menar Skolverket. ”Det är en förväntad utveckling att en marknad som öppnas för fri etableringsrätt först karakteriseras av en mångfald av aktörer som träder in på marknaden”, skriver myndigheten.⁸⁹ Men ”efter inledande expansion minskar möjligheterna att ta ytterligare marknadsandelar, varpå de större aktörerna köper upp de mindre aktörerna. På detta sätt sker en sammanslagning av företag och verksamheter, och det är på inget sätt unikt för skelsektorn.”

Nej, det är inget unikt för skelsektorn. Företagskoncentration, eller ”konsolidering” som det kallas på ekonomspråk, är snarast kapitalismens modus operandi. Bolag slås ihop och stor köper liten med det enskilda och generella syftet att genom stordriftsfördelar, eller skalfördelar som det också kallas, öka lönsamheten.

Koncernerna tenderar att bli allt större, färre och mäktigare, ofta med ”varumärkesportföljer” som ger sken av fortsatt mångfald. Så är det inom bilindustrin, livsmedelinindustrin och läkemedelsindustrin, för att nämna några exempel. Under de senaste decennierna har riskkapitalbolag och liknande finansiella aktörer dessutom gjort konsolidering till uttalad affärsidé, och därmed skyndat på processen mot företagskoncentration.

Den skattefinansierade skolmarknaden är inget undantag från den kapitalistiska regeln. Men denna marknad, eller kvasimarknad som det snarare bör definieras som eftersom prismekanismen är satt ur spel, har samtidigt erbjudit speciella incitament för vinstdrift och koncentration, menar Välfärdsutredningen: ”Låga inträdeskrav för att etablera sig och begränsade kapitalbehov, i samverkan med de relativt säkra intäkterna i en skattefinansierad verksamhet med en stabil och förutsägbar efterfrågan, har inneburit starka ekonomiska drivkrafter för etablering och köp av verksamhet inom välfärdssektorn. Förekomsten av stordriftsfördelar och goda möjligheter att minska kostnaderna inom vissa områden har också lett till framväxten av ett fåtal större koncerner.”⁹⁰

Jonas Vlachos påpekar dock att ”eventuella kostnadsbesparingar inte tillfaller finansären; friskolor som lyckas hålla nere kostnaderna får behålla överskottet själva men det ger inget överskott till kommunen”.⁹¹ Besparingarna, som alltså till stor del beror på lägre lärartäthet, har istället ökat rörelsemarginalerna hos de vinstdrivande bolagen, och gått antingen till vinstutdelning eller till expansion genom uppköp. Och oavsett vilket har dessa skattepengar inte stannat i välfärden, utan gått till olika ägare. Vilket samtidigt är en förklaring till att de initiala löftena om minskade kostnader och höjd kvalitet för skolan som helhet har kommit på skam. I antologin *Konkurrensens konsekvenser* (SNS, 2011) fann forskarna inga belägg för

89 Skolverket, *Privata aktörer inom förskola och skola*, 2014.

90 Ordning och reda i välfärden, SOU 2016:78.

91 Vlachos, Jonas, 'Friskolor i förändring', *Konkurrensens konsekvenser: vad händer med svensk välfärd*, SNS, 2011.

att ”de högt ställda förhoppningarna om att ökad konkurrens skulle leda till förbättringar av välfärden har infriats”. Man konstaterade istället att ”inom de flesta områden har vare sig kvaliteten eller effektiviteten ökat av konkurrensen”.⁹² Ett sådant område är skolan, där en rad studier och internationella jämförelser visat på negativa effekter av de senaste decenniernas marknadsexperiment, som segregation, försämrade skolresultat och omotiverad betygsinflation. SCB konstaterar samtidigt att kostnaderna har ökat kraftigt, vilket bland annat tycks hänga ihop med att kommunala skolor måste ha en viss överkapacitet på grund av att de alltid måste vara beredda att ta över elever från friskolorna.⁹³

Samtidigt kan förstås mångfald och valfrihet ses som egenvärden. Men med de senaste årens tydliga koncentration är också mångfalden hotad.

5.2 Vinsten som drivkraft

I debatten om vinsterna i skolan har borgerliga politiker och näringslivsorganisationer, däribland Friskolornas Riksförbund, ofta hävdad att en vinstbegränsning hotar mångfalden och valfriheten. Ja, vinsten har närmast beskrivits som en förutsättning för mångfald och valfrihet.

Men den drivkraft som i ett inledningsskede lockade entreprenörer till skolmarknaden har samtidigt fungerat som såväl morot som en förutsättning för den expansion och koncentration som på senare år undergrävt mångfalden.

Syftet med expansion är förstås ökad vinst. Och ökad vinst ger i sin tur koncernerna möjlighet att expandera ytterligare. Koncernernas ägare och ledning brukar hävda att det mesta av rörelseresultatet, det vill säga intäkterna minus kostnaderna för den löpande verksamheten och avskrivningar på investeringar, har ”återinvesterats”. Men med det menas i huvudsak att en stor del av överskottet har använts till just expansion, till att starta nya skolor eller till att köpa mindre skolbolag och koncerner, i Sverige eller utomlands. Och även i de fall där uppköpen finansieras genom banklån krävs ett överskott för att betala räntekostnaderna.

Man kan därför säga att koncernernas tillväxt, och koncentrationen, har betalats med skattemedel, med den skolpeng som varit ämnad för utbildning.

5.3 Vinstjakten ett hot de idéburna

Sammanblandningen av mångfald, valfrihet och vinst är både olycklig och felaktig, menar Idéburna Skolors Riksförbund, branschorganisationen som företräder ett 80-tal icke vinstdrivande idéburna friskolor. I en debattartikel skriver man att det är ”viktigt att nyansera debatten och tydliggöra skillnaden mellan vinstsyfte och valfrihet på skolans område”. Att valfriheten skulle gynnas av möjligheten att tjäna pengar på skolan motsägs om inte annat av ”den snabba monopolisering vi ser av friskolesektorn med några börsnoterade bolag som äger en allt större andel av Sveriges skolor och förskolor”, argumenterar man.⁹⁴

92 ”Privatiseringar i välfärden har inte ökat effektiviteten”, *DN Debatt*, 2011-09-07.

93 ”SCB: Större kostnader för skolan – men sämre resultat”, *Lärarnas Tidning*, 2014-06-30.

94 ”Valfrihet och pedagogisk mångfald – utan vinstutdelning”, *Skola & Samhälle*, 2016-11-21.

Håkan Wiclander, ordförande för Idéburna Skolors Riksförbund, lyfter fram flera avgörande skillnader mellan icke vinstdrivande och vinstdrivande skolor. "Ett vinstdrivande företag bär ofta på en inneboende drivkraft att växa. En idéburen aktör har däremot sällan något intresse av att expandera. Ibland har man rentav det småskaliga som en del av målsättningen", påpekar han.⁹⁵

Ideella aktörer har också haft svårt att hävda sig i konkurrensen. Inte på grund av de drivit sämre skolor, utan främst på grund av att de inte kunnat eller velat satsa lika mycket på marknadsföring, och till viss del på att potentiella idéburna aktörer har upplevt de praktiska inträdesbarriärerna som rätt så höga, menar Håkan Wiclander. Trots att kapitalbehoven är relativt små kan det till exempel vara svårt för mindre ideella aktörer att hitta extern finansiering, särskilt som "bankernas bedömningar inte är avpassade för att ta hänsyn till de särskilda förutsättningar som icke-vinstsyftande aktörer har", som Valfärdsutredningen uttrycker det.⁹⁶ Ideella aktörer är också mer "riskoverta", som det heter, vilket innebär att de ogärna belånar sig, särskilt inte i syfte att expandera genom att köpa upp andra företag.

Trenden är därför att de större vinstdrivande aktörerna växer mest, inte bara på de kommunala skolornas bekostnad, utan också på de idéburna fristående skolornas, och därmed på den omhuldade mångfaldens.

"Inom våra verksamheter finns en oro för en utveckling där bara de stora koncernerna får plats", skriver företrädarna för de idéburna skolorna. De ser detta som ett allvarligt hot mot den pedagogiska mångfalden och valfriheten. "Istället är det likriktning som gynnas och valfriheten blir tom på innehåll."⁹⁷

Valfärdsutredningen betonar också att en fortsatt företagskoncentration riskerar att leda till "en allt större likriktning", något som innebär minskad mångfald och valfrihet för medborgarna. "Ja, man ser rentav en uppenbar risk för att offentliga monopol ersätts med privata".⁹⁸

Där är vi inte ännu. Men det finns fog att tala om en oligopolisering, en tydlig trend mot ökad dominans för ett fåtal vinstdrivande koncerner.

5.4 Mångfald utan vinstintresse

Vinstjakten undergräver alltså mångfalden. Valfärdsutredningen ser också detta som ett viktigt skäl för en reglering av vinsterna:

*"Om målet är att värna en verklig mångfald för medborgarna så är det viktigt att försöka vända denna utveckling och stimulera en ordning där idéburna och mindre aktörer som inte primärt driver sin verksamhet i syfte att göra vinst får en större roll. Incitamenten för att använda de offentliga medlen för uppköp av verksamhet behöver också minska. En reglering av hur de offentliga medlen får användas kan ge bättre förutsättningar för framväxten av en verklig mångfald av alternativ snarare än utbyggnaden av stora välfärdskoncerner."*⁹⁹

95 Telefonintervju, 2017-10-25.

96 Ordning och reda i välfärden, SOU 2016:78.

97 "Valfrihet och pedagogisk mångfald – utan vinstutdelning", *Skola & Samhälle*, 2016-11-21.

98 Ordning och reda i välfärden, SOU 2016:78.

99 Ordning och reda i välfärden, SOU 2016:78.

Att mångfald och valfrihet är möjligt utan vinstintresse är uppenbart om man tittar på Danmark. Där går omkring 16 procent av alla grundskoleelever i friskolor med varierande pedagogisk inriktning – och det trots att vinstutdelning är förbjudet. Även i andra delar av Europa finns exempel på länder där det är vanligt med fristående skattefinansierade skolor. Men ”inget annat land än Sverige tillåter att offentliga medel går till vinstsyftande skolor”, slår Valfärdsutredningen fast.

Faktum är att inte ens Chile längre tillåter att skattefinansierade skolor delar ut vinst till ägarna. Sommaren 2016 förbjöd regeringen vinster i skolan. Nu ska alla skattepengar gå till verksamheten eller återinvesteras. ”Om man tillåter marknadskrafter så får man också de avarter som kan följa med det”, förklarade professor José Weinstein, en av hjärnorna bakom reformen.¹⁰⁰

Mångfald tycks alltså vara fullt möjlig utan vinstjakt. Ja, kanske är en vinstfri skola rentav en förutsättning för verklig mångfald. Utan stora vinster skulle aldrig koncentrationen mot större och större koncerner ha varit möjlig. Och ett stopp på vinstjakten kan förhoppningsvis ge andra alternativ en chans att blomstra.

100 ”Istället för bättre kvalitet fick vi en sämre och mer ojämlig skola”, *Dagens ETC*, 2016-09-08.

Rapporten beställs från LO-distribution:
lo@strombergdistribution.se
Telefax: 026-24 90 26

Januari 2018
ISBN 978-91-566-3292-1
www.lo.se

OMSLAGSFOTO: Lars Forsstedt